

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Հին յատկանշոց մատենագրութանը վրայ տեղեկութիւն :

ՍԻՆՉԻԵՌ (Յունաստան արուեստը և գիտութիւնը երկայն ժամանակէ ի վեր ծաղկեր էին, դեռ հռովմայեցիք ամենաթանձր տգիտութեան մէջ թաղուած էին : Սանի որ ան կատաղի զօրավարները իրենց աշխարհակալութեցը հետ զբաղած էին, ոչ երբեք մտածեցին որ ազատական արուեստներն ու բանասիրական ուսմունքները ազգին մէջ մտցունեն . բայց երբոր հռովմայեցիք լճէնքի տիրեցին, ստէպ ստէպ վերաբերութիւն ունենալով ան երկրին ի մաստասիրացը հետ, և անոնցմէ շատերը երթեկեկելով խտալիս, և հոն ճարտարախօսները սկսան ճարտասանութե դասեր տալ երիտասարդաց, ասով մատենագրութեան ախորժակն ալ մտաւ հռովմական ազգին մէջ : Բայց նախնականութեան փառքը իրենցը չէ . վասն զի արդէն յունաց քաջ վարպետներուն գեղեցիկաշէն գաղափարաց հետեւելով, չկրցան նորանոր տեսակ մատենագրութեան օրինակ ընծայել, ինչպէս որ յոյնք ընծայեր և զամէնքը զարմացուցեր էին : Եւ յայտնապէս էր որ ըլլար, վասն զի աւելի դիւրին է եղածը կատարելագործել, քան թէ բոլորովին նորաստեղծել :

(Ի) Էպէտ և լատինացւոց մատենագրութիւնը աւելի իբրեւ յունաց գեղեցիկ նմանութիւն մը պէտք է սեպել, բայց բաւական երեւելի ու սեպհական զանազանութիւն կը գտնուի մէջերնին, որով արժանաւոր են առանձին յիշատակուելու : Եւ զանազանութիւնը չէր կրնար կրօնքէ առաջ գալ, որ երկու ազգացն ալ նոյն էր . և ոչ ալ իմաստասիրական կարծիքէ, որովհետեւ աս կողմանէ ալ հռովմայեցիք պարզապէս յունաց հետեւեր էին : Բայց հռովմա-

կան տերութեան այլ և այլ կարգ քաղաքացեաց մէջ աւելի զգալի տարբերութիւն մը ըլլալով, անով ազնուապետութեան մէջ աւելի ծանր ախորժակ մը մտեր էր քան յունաց մէջ : Երբոր մարդս կ'ուզէ իրեն նմաններէն վեր բարձրանալ, շատ չերթար կը ճանչնայ թէ լեզուին ազնուութիւնը, շարժմանց վստմութիւնը, և մէկ խօսքով դաստիարակութիւնը աւելի իրական զանազանութիւնք են, քան թէ հարստութեանց ու ճոխութեանց առաւելութիւնք : Հռովմական թատրոնաց մէջ ոչ երբեք կըրնային թող տրուիլ լքիստոփանեսին անհեթեթ կատակաբանութիւնք, և մասնաւոր անձանց դառն ու կծու երգի ծանօնները : Ատինացւոց մէջ կատակերգութիւնը կանոնաւորողը ի վիտա լ'էրոնիկոսն եղաւ . բայց իրենց մէջ աս տեսակ բանաստեղծութե սահման դրնելու փառքը ղաւտոսի և Տերենտիոսի պահուած էր . լատին մատենագրութիւն ալ բուն աս երկու մատենագիրներէն կը սկսի : ղաւտոսի կատակերգութիւնները իրեն զեղծ լեզուին համար՝ հիններէն կը սեպուի, աւելի երեւելի է մտացը կորովոյն և սկզբնագիր ըլլալուն համար, բայց համեմատ լսելեաց ծանր կուգայ . սակայն նոյնպէս արհամարհելի չէ Տերենտիոսը, որուն ամենափափուկ ախորժակը և դատմունքը՝ կրցաւ պահել ան վայելութիւնն՝ որ այնչափ լաւ կը յարմարի իրեն բարակամտութեանն ու լեզուին ողորկութեանը հետ :

(Ղ) Երբեքութեան մէջ հռովմայեցիք այնչափ լաւ չյաջողեցան . չէ թէ ասոր համար հարկաւոր ձիրքերը չունէին որով կարենային յաջողիլ, հապա ստոյիկեան ազանդին սկզբանցը հետեւելով՝ որոնք միշտ հակառակեցան մարդկային տկարութեանցը խորունկը թափանցելուն, վասն զի կը կարծէին թէ անոնք խոստովանելով մէկ կերպով մը քաջալերութիւն տալ կը սեպուին այն տկարութեանց : Իրենց պատկառելի բնաւորութիւնը թատրոնական ձևերու չէր յարմարեր, թէպէտ ներքին զգացողութիւննին իրօք աւելի էր քան զյու-

նացր . վասն զի բարուց խստութիւնը աւելի կունենայ աս ձիրքը քան պոփականութիւնը : () գոստոսի թագաւորութեան ատեն նաեւ ողբերգութիւնն ալ սկսաւ մշակուիլ քիչ մը : Վնչուան ան ատեն Ննիոս և Նախուվիոս լատին բաւաստեղծները ուրիշ բան չէին ըրած՝ բայց եթէ յունաց գրքերը թարգմանել, և կամ անոնց զիցաբանութենէն և պատմութենէն նիւթեր փոխ առնուլ, որպէս զի գրքեր չինեն, որոնց մէջ ան դարուն խժական ոճը կը տեսնուէր : Սփիղիոսի Մէրէան, որն որ Վուինտիլիա նոս գովեստով կը յիշէ, երբեք որ յորինեց Վեսար, և Վարիոսի Թէթաքէսը որոնցմէ և ոչ մէկը մեզի հասաւ, ահաւասիկ ասոնք են հռովմայեցւոց մատենագրութեան գեղեցիկ դարուն ողբերգութիւնները : Քիչ մը ուշ երևեցաւ ռէթիքայի ըստած Սենեկան, որ ոմանք իմաստասէր Սենեկային հետ կը շփութեն, բայց շատերը ուրիշ անձ մը կը սեպեն : Տասը հատ ողբերգութիւն ունի շինած, որոնք ամենեւին յունաց ողբերգութեանցը հետ չեն բաղդատուիր : () արդարուն ու մեծաբան խօսակցութեանց մէջ կը գտնուին նաեւ վսեմ տողեր և սքանչելի տեսարաններ՝ բայց ոչ արուեստին և ոչ ալ աս տեսակ գրութեանց ինչ ոճ գործածելու խորունկ ճանաչմունք մը կայ մէջը :

Հռովմայեցիք ունէին մասնաւոր տեսակ թատերերգութիւն մըն ալ որ մընջկատակ խաղ կ'ըսուէր, և կամ միմասական խաղարկութիւնք, որն որ բանաստեղծը վեր 'ի վերոյ թատերերգութիւն մը կը ձևացընէր, մնացածը թողլով դերասանին որ յանկարծական՝ բայց գրեթէ միշտ ռամկական զուարճախօսութիւններով կը զարդարէր խաղը : Երբեք անունով հռովմայեցի ասպետին մէկը՝ որ Վեսարին ստիպամբքը թատրոնը ելաւ վաթսնամեայ հասակին մէջ, առաջին եղաւ որ անուն հանեց Սիդիոս Սիւրոս անունով մարդուն հետ . աս վերջինիս բարոյական առածները հաւաքուեցան, որ շատ երևելի են իրենց վսեմութեանը ու ողորկութեանը հա-

մար . բայց աս տեսակ նիւթերս ճշմարիտ հանձարոյ յարմար նիւթեր չէին : Ննիոս, որ աս կերպով գրեց իրեն հռովմական տարեգրութիւնը, և ուսկից որ Ննեասայ երգիչը չնղճեց քանի մը տող փոխ առնելու, մեծ բանաստեղծ մը չկրնար սեպուիլ . նմանապէս Վարիոս և ուրիշներն ալ որ իրենց ընտրած նիւթոց մէջ գոհ եղան յունաց գրքերը թարգմանելու : Նս մատենագիրները մեզի ծանօթ են միայն Սիլատիոսի և Վուինտիլիանոսի խօսքերէն . ապա թէ ոչ իրենցմէ ետքը Վիրգիլիոս միայն առջիններուն ամենուն փառքն ալ աղօտացուց, և երգեց Հռովմայ խանձարուքը բանաստեղծութեան մը մէջ, որ աւելի քիչ յարգ ունի քան զՆովերոս գիտնուն կողմանէ, բայց հրաշալի է ոճին ու զգացմանց գեղեցկութեանը կողմանէ : Նիրաւի աս մեծ բանաստեղծը շատ անգամ յոյն քերդողին կը նմանի և ան ատեն անկէ վար է, բայց որչափ կը գերազանցէ քան զՆովերոս կըրքերու նկարագրութեանց մէջ, և ան ամէն բանին մէջ որ արուեստը կը ցուցընէ : Նովերոս անպաճոյճ է իրեն դարուն պէս . բայց իրեն փառացը նախանձորդին շինած քերդութեան մէջ աւելի կիմացուի վսեմ և ողորկ դարու մը ազդեցութիւնը : () գոստոս տկար հասարակապետութեան մը իշխանութեանը տիրելով, հանձարեղ մարդիկը ստիպեց որ գեղեցիկ ուսմունքը մէկհատիկ միջոց սեպեն իրենց փառացը, բռնաւորութիւն մը չցցուց աս նոր կայսերութեան ատեն իրենք ալ անմահացուցին զինքը իրենց պրուածքովը, որ բաւական ճարպիկ գտնուեցաւ ազատութեան աւերակացը վրայ կանգնած դահուն շքին տակը զիրենք պաշտպանելու : Նս պաշտպանութեանը փառաւոր փոխարէն մը ընդունեցաւ () գոստոս . Վիրգիլիոսի և Սիլատիոսի տաղերը գրեթէ իրեն անիրաւ բռնակալութիւնը արդարացուցին, և իշխանին բարիքը վայելելով . նոր արիւնահեղ գործքերը ծածկեցին :

Աստ պայծառ դար մը եղաւ լատին բանաստեղծութեան ան դարը, որուն

մէջ Ս իրգիլիոս Հոմերոսի հաւասարեցաւ դիւցազններգութեան մէջ, և Ս շաւկանացը ու Հովուերգութեան մէջ գերազանցեց քան զՀոմերոսի Եսիոդոսը և Ս հոկրիտոսը . նոյնպէս նաև Ս վրատիոս ալ իմաստալից և հանճարեղ ոտանաւորով թղթագրութե և երգիծաբանութեանց ամենակատար օրինակ տուաւ, ամենազուարթ կատակէ վսեմ զուրցուածքի անյնելով: Ս վրիդիոս նոյն ժամանակը դիցաբանութիւնը կը զարդարէր, շատ անգամ չափազանց գոյներով մարդկային կրից պատկերը նկարելով, անոնց վտանգաւորութիւնը իմացընելու մտքով: Վատուղղոս, Պրոպերտիոս, և Տիբուղղոս անոր հետ եղան Ս շափնացուոց գլխաւոր եղերերգակ բանաստեղծները . ասոնց առջինը երևելի է փափկութե և գեղեցկութե համար: Պրոպերտիոս աւելի կրակոտ է, մարդկային կիրքերը իրեն գրչին տակը թատրերգական ձև մը կ'առնուն: Տիբուղղոս փափուկ է, և գորովոյ բանաստեղծ . իբրև մատենագիր՝ իրեն նախանձորդներէն վեր է . իր եղերերգութեանց փափկութիւնը սիրտը միայն կրնայ զգալ: Հիշենք նաև Փետրոսը որ () գոստոսի ազատագիրն էր, որ Եսովպոսի առակները նորաստեղծեց մաքուր, համառօտ և վսեմ ոճով մը . այսպէսով յիշած կ'ըլլանք Հռոմայեցւոց մեծամեծ բանաստեղծները որ անուն հանեցին այնպիսի դարու մը մէջ, որ բոլոր ուրիշ ուսմանց ընթացքներն ալ հաւասար յաջողութեամբ կը յառաջագիմէին:

() գոստոսի դարէն ետեւ՝ բանաստեղծութիւնն ալ անոր յաջորդաց վատանուն կայսերաց ժամանակը՝ իր առջի փառքէն ընկաւ: Ս ուկանոս որ Փարսաղեան մարտը երգեց դիւցազնական չափով, կարծեց որ վսեմ բան կը շինէ, բայց շատ անգամ հսկայաձև բաներ են զուրցածը: Ս իլիոս Խտալիկոս երկրորդ Պուլսիկեան պատերազմին վրայ շինած քերդուածովը շատ յաջողութի չունեցաւ, որուն մէջ իրեն յատուկ կը տեսնուին պակասութիւնները, իսկ գեղեցկութիւններ հազիւ կը յիշուին . նոյն

բանը կրնայ ըսուիլ նաև Ս տատիոսի () մեքէական ըսուած քերդողութեան համար ալ: Ինչպէս որ վերը ըսինք Ս զերգակ Ս ենեկային համար թէ որչափ վարեն քան զՀոմերոսի ողբերգութիւնները, ինքը մատենագրութեանը անկման ժամանակն էր . նոյնպէս էին նաև իրեն աւտենը Բուլլէոս, որ հանճարեղ կերպով մատենագրեց Ուլիսէս Էշ ըսուած քերդածը: Ս Ետրոնիոս որ կիրթ ախորժակ ցուցընելուն համար երևելի է . բայց միանգամայն նաև անմաքուր է իմաստներուն կողմանէ . վերջապէս Ս արտիաղէս տհաս մատենագիրն զրած ունի թանձր հատոր մը վերտառութեանց: Բստոնիոս և Վլադիանոս ալ որ աւելի տկար են և շատ վերջը եկան:

Երգիծաբան բանաստեղծութիւնը աւելի յաջողութիւն ունեցաւ յետագայ մատենագրաց մէջ: Ս վրատիոսի տուած անոյշ եղանակը չմնալուն պատճառ սեպելու է ժամանակին սարսափելի դիպուածները, որոնց մէջ գտնուեցան Պերսէոս և Հորնաղ: Եւրիսին ոճին մթութիւնը առակ դարձած է, բայց երբոր ան մթութիւնը վերցընես, շատ արդիւնք կը տեսնես իրեն աշխատութեցը վրայ, խիտ առ խիտ վսեմ ու խելացի իմաստներ՝ համառօտ ու ազգու ոճով մը բացատրած: Իսկ Հորնաղ սաստիկ կը գողայ իրեն ժամանակին ախտից յորձանացը դէմ . և ուզելով իրեն կրքին յարմար բացատրութիւն գտնել և չկրնալով յաջողիլ, չափը կը կորսընցընէ իրեն գրուածոցը մէջ:

Ս զորդիոս ներքողաբան դիւցազններգակ բանաստեղծ, որ Սնորիոսի ու Լքրիադիոսի ժամանակներն էր, որ իբրև հրաշք մը սեպուեցաւ լեզուին և ոճին կարգաւորութեանը կողմանէ: Եւկէ կ'իմացուի որ հին բանաստեղծութիւնը բոլորովին փոխուած ու աւրուած էր, ինչուան որ նորէն հին ճաշակը նորագուեցաւ ժԿ ու ժԴ դարերուն մէջ քրիստոնէական կրօնից ազդեցութեամբ, և Հռովմայ արքունեաց առատաձեռն քաջալերութեամբ: